

# »Har vi nogensinde været europæiske?« Hverdagsrefleksioner fra Rusland om køns- og seksualitetskulturrkrigen

Jeremy Bryan Morris

Aarhus Universitet, Danmark

**Abstract:** ‘Have we ever been European?’ Everyday reflections from Russia on the gender and sexuality ‘culture wars’

Drawing on long-term ethnographic fieldwork in European Russia, Jeremy Morris examines everyday attitudes to homosexuality in Russia, and the linkage to an understanding of *terpimost* (or ‘*tolerantnost*’) – ‘tolerance’ – as an insincere ‘Euro-American’ attitude. In this companion-piece to work focusing on male homophobia and conservative attitudes to child-rearing (Morris & Garibyan, 2021), the focus is on how women describe their experience of same-sex relations and their heteronormative attitudes towards what they understand as ‘non-normative’ sexuality. Whereas the influence of Russia’s state-led policy of conservatism is reflected in everyday talk – especially in relation to the idea that Euro-American values of permissiveness and ‘tolerance’ are misplaced – the findings reveal more nuanced ideas ‘from below’ about cultural differences between Russia and the putatively ‘other’ Europe. The article further notes the volatility and variance in survey methods that seek to measure ‘intolerance’ and cultural difference. They can exacerbate what, as Katherina Wiedlack and others have pointed out, is a colonial and orientalizing discourse that features an ‘enlightened’ West and a ‘passive, backward’ East. This article shows how ‘intolerance’ and acceptance of non-normative sexuality in Russia do not differ greatly from the situation in comparable societies of the global North.

**Keywords:** Russia, cultural values, sexuality, conservatism, intolerance, orientalism

Denne artikel argumenterer for, at når vi undersøger hverdagsdiskursen og korrelerer den med en kritisk fortolkning af meningsmålinger, kan russerne ikke siges at være signifikant mere eller mindre homofobiske end andre europæere eller nordamerikanere – på trods af en stigende grad af homofobisk retorik og love, der fremstiller LGBT-personer som farlige og fremmede for russiskheden. Faktisk er en af artiklens banale konklusioner, hvor forskellige hverdagsopfattelser af homoseksualitet er i en autoritær stat, der åbent går ind for en homofobisk ideologi. Hvordan kan denne kontraintuitive holdning retfærdiggøres, når der sker åbenlyst forfærdelige homofobiske

---

Kontaktinformatjon: Jeremy Bryan Morris, e-post: jmorris@cas.au.dk

©2022 Jeremy Bryan Morris. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: Jeremy Bryan Morris (2022) »Har vi nogensinde været europæiske?« Hverdagsrefleksioner fra Rusland om køns- og seksualitetskulturrkrigen», Nordisk Østforum 36, 103–120. <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v36.3384>

offentlige handlinger og rutinemæssig ekstrem diskrimination af LGBT-personer i Rusland? Svaret ligger i den hastigt stigende tolerance over for forskellige private livsstile, samtidig med den anerkendelse, at den hegemoniske homofobiske diskurs har en reel effekt ved at muliggøre hadefuld tale og vold (Brock & Edenborg, 2020). For ældre mennesker<sup>1</sup> betyder arven fra dengang, det var tabubelagt at tale om sex, at det er gennem forskningsprocessen, at forskningsdeltagerne når frem til en mere nuanceret og mindre »intolerant« indramning af deres seksuelle livsverden. Samtaler med forskere og samtalepartnere om seksuelle erfaringer afslører en hverdagsrefleksivitet, som dog ikke desto mindre må kategoriseres som homofobisk. I Rusland anno 2021 blev de offentlige og politiske reaktioner på enhver antydning af »utraditionel« seksualitet højrosted i et sådant omfang, at det er blevet en parodisk standard.

Da jeg begyndte at skrive denne artikel i juli 2021, udsendte den eksklusive detailhandler VkusVill en undskyldning efter at have brugt et let varieret sæt familier (herunder et lesbisk par) i sin markedsføringskampagne kaldet »Opskrifter på huslig lykke«. De havde forinden konsulteret advokater om, hvordan de bedst kunne skildre *queerness* uden at komme i konflikt med landets lov mod »homoseksuel propaganda over for mindreårige«. De havde tydeligvis ikke forudset den hårde modreaktion fra offentligheden (The Russian Reader, 2021). Det satiriske parodi-nyhedssite Panorama – der lader sig inspirere af lignende sites i USA og Storbritannien – reagerede med en historie om, at detailhandleren nu havde lagt planer om at forbyde kunder af samme køn: »Vi gør dette for at begrænse antallet af LGBT-besøgende i vores butikker og udelukke selv den teoretiske mulighed for homoseksuel propaganda (...) Folk af samme køn vil enten skulle besøge butikkerne enkeltvis eller bevise, at de er i familie med hinanden. Vi vil især omhyggeligt kontrollere personer med et ukonventionelt udseende« (Panorama, 2021). I de foregående måneder havde Panorama bragt lignende satiriske indslag – et om, hvordan Ungdomskriminalitetsnævnets organer i Holland ville fjerne børn fra familier, der nægtede at sende dem på skole-tur til en pornofilm, og et andet om, hvordan George Soros ville udbetale et legat til russere, der ville gå ud offentligt som homoseksuelle.

Imidlertid udtrykker mine egne forskningsrespondenter ofte bekymring over, at »derovre« i Vesten, i et forestillet homogent tolerant Nordeuropa, bliver børn presset af skolerne til at »eksperimentere« med deres kønsidentitet, eller at bøsser og lesbiske (transkønnede identiteter er ikke så meget på radaren) »påtvinger« deres synlighed gennem hyppige pride-marcher i offentligheden. Men hvis vi betragter sådanne bekymringer som en afspejling af statsmediernes »kulturkrig« mod det »woke Vesten«, tyder meningsmålinger på, at sådanne forsøg på at forbinde »tolerance« (som en negativ, dekadent værdi) med »europæisme« eller euro-atlantisk kultur er ganske ineffektive. Meningsmålingsinstituttet Vtsiom finder, at et flertal af russerne tror på

---

<sup>1</sup> Selvom de interviewede ikke er »grupper«, kan de opdeles i storbykvinder i pensionsalderen og yngre, der bor i mindre byer.

eksistensen af »en eller anden form for organisation«, der forsøger at ødelægge russernes åndelige værdier ved at propagandere for »utraditionelle seksuelle forhold«, men de unge er ligeligt delt i spørgsmålet om, hvorvidt forsvaret af homoseksuelles rettigheder er uforeneligt med russiske værdier (Vtsiom Novosti, 2018). Den seneste meningsmåling i slutningen af 2021 viser for første gang en langsom, men støt stigende tendens til tolerance blandt flertallet i gruppen af 18–40-årige (Levinson, 2021).

Man bør i øvrigt bemærke, at russiske sociologer selv kritiserer metodologien i sådanne undersøgelser som push-polling – at stille spørgsmål om emner på en måde, der opfordrer respondenterne til at give det »politiske korrekte« (i den russiske kontekst) – svar (Judin, 2019). Under alle omstændigheder er folk, som samfundsvidenskab om undersøgelsesdata generelt viser, mere tilbøjelige til at give et »stærkt« svar på emner, som de fortolker som politisk aktuelle. Endvidere bør vi bemærke det sociologiske arbejde, der er udført om »hverdags«(*lay*)-konservatisme (Morris & Garibyan, 2021). Tova Höjdestrand (2020) argumenterer for, at nogle russeres fokus på kønsforskelle er en modstandshandling mod neoliberal standardisering ligesom kampe for kulturel autonomi eller national uafhængighed. Daria Ukhova (2018) argumenterer for, at meget konservatisme er en måde at signalere social nød på under prekære forhold.

Denne artikel er et supplement til en nyere gennemgang af statsmediernes og elitens indflydelse – *gayropa* (Riabov & Riabova, 2014) – på almindelige holdninger blandt en række russere til homoseksualitet og »permissivitet« (Morris & Garibyan, 2021). Her præsenterer jeg som en udvidet etnografisk samtale en række interviews og interaktioner med en kernegruppe af kvindelige forskningsdeltagere.<sup>2</sup> Andre steder har jeg fokuseret på mænd og homofobi (Morris & Garibyan, 2021), men her vil jeg forsøge at fremhæve kvinders nuancerede perspektiver på seksualitet og homofobi mere udførligt. De vigtigste punkter, der kommer frem, er vedvarende spændinger mellem »tolerance« (en europæisk værdi med tvetydighed og hykleri) og »lighed« (en værdi, som de genealogisk sporer til sovjetiske normer – folk bør forholde sig til hinanden som ligeværdige på trods af forskelle i køn/seksualitet; de er mistænksomme over for krav om forskel i sig selv). For det andet er der en udbredt anerkendelse af homoseksualitetens universalitet (i tid og sted), til en hvis grad i modsætning til mændenes synspunkter, som en variation af seksuel præference og adfærd. For det tredje er der en bekymring for, at stærke identitetskrav indebærer risici for den moralske orden – at selve kravet om »minoritetsstatus« kan føre til undtagelser fra reglen – hvilket igen bringer cirklen tilbage til en stærk vægt på den orden, der kommer fra ensartethed som lighed.

Endelig er kvinder i højere grad end heteroseksuelle russiske mænd tilbøjelige til at basere deres ideer og følelser om seksualitet på personlige erfaringer med ikke-normative møder. Det erfaringsmæssige kommer derfor fænomenologisk i kontakt

<sup>2</sup> Af hensyn til forståelsen af udvælgelsesprocessen og stikprøven henvises til Morris (2016).

med værdierne på en måde, som er kønsbestemt i Rusland. Mens russiske mænd hypotetisk anerkender, at der findes homoseksuelle russiske mænd, begrundes flertallet af russiske kvinder deres holdninger med konkrete møder med en homosocial, homofil eller person med queer-orientering (Guilmette, 2020). Vi kan dog også argumentere for, at det at betegne erfaringer sådan er at indføre et meget kulturspecifikt sæt af etiketter. Især på grund af sidstnævntes følsomme karakter begrænser jeg mig her til den interne gyldighed af mit materiale og ikke til den bredere generaliserbarhed af mine påstande.

Denne artikel er opbygget som følger: Et kort afsnit indeholder en gennemgang af den videnskabelige litteratur om LGBT-spørgsmål og homofobi i Rusland. Det andet afsnit opsummerer tendenserne i målingerne af den offentlige mening i Rusland om seksualitet og nævner de metodologiske og epistemologiske problemer ved en sådan tilgang. Det tredje afsnit er derimod baseret på et langvarigt etnografisk feltarbejde, udført i et blandet land- og bydistrikt i det europæiske Rusland (Morris, 2016, s. 215–231). Selv om det socioøkonomiske miljø i felten er udpræget arbejderklasse og »rustbælte«, involverede nogle af samtalerne mennesker med uddannelse og fra middelklassen.

Det forskningsmateriale, som jeg baserer mig på, blev indsamlet i midten af 2018, midten af 2019 og derefter i 2021 under tre forskningsophold på ca. 3–4 uger. Nogle samtaler blev optaget (ca. 10 timers materiale). Et tilsvarende antal samtaler blev sammenfattet i notatform både under og efter møderne. Af hensyn til læsbarheden og økonomien gør jeg brug af tre kompositioner – det vil sige tre kombinerede »etnografiske karakterer«, der kombinerer det faktiske interviewmateriale i en repræsentativ og generaliserbar (inden for stikprøven) form. Det er ikke muligt at sige, om en anden forsker ville finde lignende resultater fra en sammenlignelig kohorte: Midaldrende til ældre russere fra en blandet socioøkonomisk baggrund. Da mine interviews havde til formål at undersøge oprindelsen af og begrundelsen for homofobiske holdninger og var tilstrækkeligt fokuserede og tenderende mod mætning (gentagne troper på tværs af interviews), kan de kaldes internt gyldige, fordi de producerede data omfatter rapporterede erfaringer og informanternes egne dispositioner (LeCompte & Goetz, 1982, s. 43). Som følge heraf forbliver mine fortolkninger primært tentative. Sammenstillinger er en nyttig teknik og et nyttigt redskab til at komprimere forskelligartede, men stikprøvemættede, materialer. De udgør også en løsning på etiske spørgsmål ved repræsentation af følsomme materialer, der kræver, at deltagernes identitet skjules (Humphreys & Watson, 2009; Morris, 2016, s. 225).

## Området for russiske LGBT-studier

Mens de bolsjevikiske straffelove oprindeligt ikke nævnte sex mellem mænd, genkriminaliserede Stalins regering i 1934 mandlig homoseksuel aktivitet (*musjelovstvo* – sodomi) i henhold til artikel 154a og senere 121 i straffeloven. Nogle lesbiske blev

udsat for repressive psykoterapeutiske behandlinger i Sovjetunionen. Mandlig homoseksuel aktivitet blev først afkriminaliseret som en strafbar handling i 1993. Artikel 121 er fortsat i kraft, men definerer nu voldtægt mellem mænd. Der er siden 2003 blevet foreslået såkaldte »anti-homopropagandalove«. Fra 2006 blev der vedtaget regionale love herom og fra 2013 en føderal lov. Talrige faktorer førte til, at seksualitet i Sovjetunionen blev et stort set tabubelagt emne, og homoseksualitet blev ideologisk markeret som skiftevis en psykisk sygdom, et eksempel på forfalden borgerlig kultur og senere som en form for »moralisk nedbrydning« (Healey, 2001). Seksualitet som moralsk ambivalens er ikke overraskende fortsat et centralt referencepunkt i hverdagens homofobi, som det diskuteres nedenfor. Mere generelt er homoseksuelle relationer i Rusland i det 20. århundrede blevet forbundet med tvang i hæren og i Gulag. Udover at signalere kraftigt, at staten støtter homofobi og heteronormative seksuelle relationer, har anti-homolovgivning fra 2013 (Wilkinson, 2014) haft en betydelig effekt på usynliggørelsen af LGBT-personer fra offentlige og mediemæssige rum samt afvisning af homoseksuelles rettigheder som menneskerettigheder (Brock & Edenberg, 2020; Edenberg, 2019). På trods af dette har lokale aktivistforskere spillet en vigtig rolle i dokumentationen af homofobisk vold (Kondakov, 2017) og i at udføre diskursivt arbejde for at tale for homoseksuelles rettigheder (Kondakov, 2013).

Som et omstridt område af sovjetisk og russisk biopolitik har LGBT-spørgsmål længe tiltrukket sig opmærksomhed fra sociologer, kulturforskere og forskere i russiske områdeundersøgelser. Dan Healey er den fremtrædende seksualitetshistoriker i Sovjetunionen, især med fokus på Gulag-perioden (2017). Den russiske forsker Igor' Kon var en produktiv seksualitetsforsker i almindelighed og offentliggjorde frit sine værker om dette emne, så snart det blev muligt under Glasnost i 1986. Hans forskning understregede, at Rusland i 1990'erne, på trods af den skadelige arv fra Sovjetunionen, var på vej mod liberalisering og frisind. Ikke desto mindre fremhævede han også de fortsatte problemer ved den historiske mangel på systematisk seksualundervisning og de fortsatte tabuer i forhold til at tale om sex i familier såvel som den fortsatte risiko for moralsk panik omkring pornografi, homoseksualitet og seksualundervisning. Kons forskning forudsagde det nuværende russiske regimes konservative drejning i biopolitikken: Russisk spiritualitet og religiøsitet som en del af en »seksuel kontrarevolution« tilbyder en modgift mod »beskidt og modbydelig« vestlig eftergivende dekadence og afvigelse (Kon, uden dato).

En tidlig vestlig tilgang til forskningen var at spørge, hvilke former for identitetsdannelse der ville finde sted blandt LGBT-personer, når det ikke var muligt at organisere et officielt »fællesskab« i Sovjetunionen, og det var fortsat vanskeligt i 1990'erne (Tuller, 1996). Allerede her ser vi virkningen af en vestlig normativ tilgang, der forbinder seksuel identitet med borgerlig anerkendelse. Brian James Baer (2000) bemærker, hvordan bøsser og lesbiske i 1990'erne for første gang bliver offentligt synlige og forståelige for ikke-LGBT-personer, men primært som ofre uden handlekraft, der i bedste fald skal behandles menneskeligt.

Laurie Essig (1999) var en af de første vestlige forskere, der forsøgte sig med en historie om queer-subjektivitet i Rusland, og som dækkede emner såsom det sovjetiske medicinske etablissemments fejlanerkendelse af lesbiske som »transseksuelle« og de »venlige« institutionelle rammer, hvori mandlige homoseksuelle aktiviteter kunne finde sted. Essig præsenterede for et bredere publikum russiske sexologers opvækstteorier om homoseksualitet, som for eksempel infantilisering af mænd og sovjetiske institutioners gennemgribende socialisering af samme køn som førende til homoseksualitet. Essigs arbejde er bemærkelsesværdigt for sin tidlige kritik af vestlige aktivister for »kulturel imperialisme« inden for seksuelle identiteter og foreslog Rusland som et potentielt rum for accept af mere flydende identiteter (se også Kondakov, 2013, for »opfindelsen« af homoseksualitet i 1990'erne). Essigs egen tilgang er dog skæmmet af sin afhængighed af vestlig queer-teori, som havde en tendens til ukritisk at betragte eroderingen af faste seksuelle identiteter som utopisk og befriende. Desuden kan man spore både et orientaliserende (eksotiserende) og snævert storbyfokus (Baer, 2000). Et af formålene med denne artikel er at undgå det orientaliserende syn på både den russiske homofobi og den daglige seksualitetsdiskurs generelt.

Nyere historisk og sociologisk forskning har genundersøgt sovjetisk og post-socialistisk seksualitet med mere nuanceret og retsmedicinsk omhu (for nyere oversigter se Healey & Stella, 2021; Kondakov, 2014). Stella (2015) har vist, hvordan lesbiske kvinder var udsat for mere banale former for seksuel overvågning og kontrol i Sovjetunionen, men giver også et unikt indblik i kvinders levede erfaringer med homoseksuelle relationer som et korrektiv til ekspertdiskurserne. Stella er mere sympatisk over for Essigs tilgang end Baer, idet hun ser undgåelsen af binære kategorier som potentielt befriende eller i det mindste som et diskursivt rum for ikke-heteronormative relationer (Stella, 2015, s. 46), mens Arthur Clech (2018) argumenterer for, at resistente homoseksuelle subjektiviteter var i stand til at konfrontere patologiserende officielle diskurser i USSR.

Resultaterne af mine undersøgelser blandt tilsyneladende heteroseksuelle kvinder understøtter Stella: Et mindre normativt diskursivt rum begynder at tage form i snakken om seksualitet og seksuelle erfaringer, på trods af at det fortsat kan opfattes som »fobisk«. Andre aspekter af Stellas tilgang er nyttige i fortolkningen af mit interviewmateriale: Især ideen om en arena for tvetydig handling for kvinder i den sene sovjetiske og post-socialistiske periode, hvor de udforsker relationer mellem personer af samme køn, der udviser venskab og seksualitet. I andre nyere eksempler har Rustam Alexander (2021) og Galina Zelenina (2021) henholdsvis brugt selvbiografi og undersøgt homoseksuel subjektivitet og medikalisering i 1960'erne og 1970'erne, mens Jelena Zdravomyslova (2003) har vist, hvordan segmenter af et uformelt offentligt rum begyndte at udvikle sig i slutningen af 1950'erne, som omfattede rammer for »frigjorte seksuelle praksisser«, omend de kun marginalt inkluderede homoseksuelle.

## Farerne ved at aflæse tolerance og intolerance via meningsmålinger

En meningsmåling fra 2019 om »holdninger til LGBT-personer« foretaget af Levada er typisk for, hvordan »tolerance« bliver formuleret i den russiske kontekst. Levadas resumé af denne meningsmåling viste en hærdning af holdningerne mod homoseksualitet (Levada-Tsentr, 2019). Men som Judin (2019) påpeger med henvisning til lignende meningsmålinger, er metodologien sociologisk set åben for kritik på mange punkter. Mens overskriften »misbilligelse« af homoseksualitet (56 %) i denne meningsmåling præsenteres uden nogen tidsserie til sammenligning, viser andre longitudinale data en stigen og falden fra 51 % *godkendelse* i 2005 til et lavpunkt på 39 % i 2013 og tilbage til 47 % i 2019 (Levada-Tsentr, 2013). På samme måde kunne man i stedet for »misbilligelse« fremhæve variansen i vurderingen af »stærk godkendelse« af lige rettigheder: fra 17 % i 2005, ned til 7 % i 2013 og nu 20 %. I meningsmålingen fra 2019 var hovedspørgsmålet: »Mener du, at seksuel orientering kan ændres under indflydelse af ydre omstændigheder, eller er det en medfødt egenskab?» Hvis man ser bort fra den klodsede og forvirrende formulering, som mange respondenter kan have svært ved at forstå, når de bliver spurgt i telefonen eller ved døren, er dette spørgsmål ikke helt i overensstemmelse med det, der blev stillet i 2013: »Tror du, at seksuel orientering kan ændre sig under indflydelse af propaganda?» Det er interessant, at russerne gav et rungende »nej« til dette spørgsmål i 2013. I 2019-versionen var 46 % enige i, at seksuel identitet er foranderlig, mens 27 % mente, at seksualitet er medfødt. Begge spørgsmålsformer er metodologisk set »ledende«, og man kunne i meningsmålerne have valgt en mere neutral eller åben spørgeform.

Der er mere fortolkningsmæssig værdi i sekundære sociologisk aggregerede longitudinale sammenligninger. Med hensyn til »familieværdier« og de civilisatoriske forskelle mellem russere og »europæere« er dette blevet forsøgt ved at integrere undersøgelsesdata, der går tilbage til 1989. Disse aggregerede sekundære analyser viser en relativt hurtig bevægelse fra en hård intolerance over for homoseksualitet til en lidt mindre intolerant indstilling i 2011 (Fabrykant & Magun, 2014). Fabrykant og Magun fremlægger data, der viser et kraftigt fald i antallet af personer, der ønsker at udrydde homoseksuelle (fra 31 % til 5 %), mens »tolerance« næsten fordobles til omkring 25 % af respondenterne. Forfatterne er optimistiske med hensyn til ændringer i de normative værdier, da selv den stærkt stigmatiserede betydning af homoseksualitet viser moderation over tid. På den anden side viser deres sammenlignende resultater, at 70 % af respondenterne i 2013 stadig svarede, at de mente, at homoseksualitet var patologisk på en eller anden måde.

For nylig har de samme forfattere påpeget, at Rusland befinder sig i den »medium-høje« ende af traditionsnormative værdier i forhold til andre europæiske lande (Fabrykant & Magun, 2018, s. 82). De baserer denne vurdering på Viktorija Sakevitjs (2014) arbejde, som analyserede sammenlignende data fra Pew Research

Center om »moralske« værdier. Opdelt efter kategori finder man her, at Rusland kun adskiller sig en smule fra de vesteuropæiske lande på områder såsom sex uden for og før ægteskab, skilsmisse, abort og prævention. I nogle tilfælde er Rusland mere »liberalt« end både de engelsktalende lande og nogle syd- og østeuropæiske lande. Homoseksualitet er et særtilfælde, hvor Rusland minder mere om asiatiske og afrikanske lande. Vi bør dog igen udvise forsigtighed, fordi meget afhænger af, hvordan spørgsmålene formuleres.

Hvis vi vender tilbage til det vigtige spørgsmål om natur/opdragelse og homoseksualitet, ligner russerne ikke så meget et særtilfælde. En nylig meningsmåling i Storbritannien viser for eksempel, at 34 % af de adspurgte mener, at homoseksuelle ikke er født som sådan, men skabt, med stor intern variation i stikprøven (YouGov, 2017). Så sent som i 1998 mente et flertal (62 %) af briterne, at homoseksualitet altid, for det meste eller nogle gange var »forkert« (Clements & Field, 2014). Nylige meningsmålinger i hele EU viser, at ca. 25 % af befolkningen generelt ikke er enige i, at LGBT-personer bør have de samme rettigheder som heteroseksuelle, 45 % ville ikke føle sig trygge ved at se deres barn i et kærlighedsforhold mellem personer af samme køn, og kun 49 % føler sig trygge ved offentlig hengivenhed, der vises af to mænd (Europa-Kommissionen, 2019). Samme undersøgelse viser meget store forskelle mellem EU-landene, idet nogle lande har et flertal imod lige rettigheder. Når det er sagt, kan man ikke generalisere for meget om regioner, idet selv de nordiske lande viser forskelle. Jeg argumenterer derfor for, at den pæne indramning af accept af LGBT som en »global kløft« mellem Vesten og resten er overdrevent generaliserende og forstærker ikke-sociologiske væsentligheder (Poushter & Kent, 2020). Ud over overskriften om den globale kløft indrømmer Pew Research Center, at intolerance ikke klart er knyttet til kultur eller religion, og bemærker, at man i USA kan konstatere hurtige ændringer; så sent som i 2007 »accepterede« 49 % af de adspurgte i USA ikke homoseksualitet. En fortolkning af dette er, at holdninger halter efter lovgivningsmæssige ændringer, hvilket fører til spørgsmål om, hvad sådanne meningsmålinger egentlig måler.

Vi bør også være opmærksomme på den abstrakte karakter af »rettighedsbase-rede« spørgsmål. Stiller man mere specifikke spørgsmål, for eksempel om holdninger til homoseksuelles adoption af børn, ligner briterne og russerne hinanden. Når det gælder spørgsmålet om lige rettigheder, er briterne ligesom russerne meget inkonsekvente – for eksempel med hensyn til homoseksuelles adoption af børn. Sheila L. Cavanagh (2008), der skriver om LGBT-lærere, bemærker en dybt rodfæstet frygt for homoseksualitet i skolerne. I nyere tid kan vi observere forskellige former for moralsk panik (Walkerdine, 2001), lige fra indførelsen af relations-, seksual- og sundhedsundervisning i britiske skoler (Lee, 2021) til udbredt fjendtlighed i mainstream-medierne over for transseksuelle personer. For nylig har en banebrydende bog af Suzanna Danuta Walters (2014) argumenteret for, at det juridiske fokus på antidiskrimination og en social konsensus om »tolerance« – selv om de er vigtige i dets egen ret – undgår en mere grundlæggende samtale om LGBTQ-inklusion.

På en måde handler dette argument om en samfundsdekkende form for »pinkwashing« – at repræsentere LGBTQ-personers præstationer og liv på måder, der gør queerness »sikker« ved at forbinde den med heteronormativitet. Det afleder også opmærksomheden fra negative strømninger – som for eksempel den fortsatte hverdagshomofobi og strukturelle uligheder – og for Walters er »tolerance« en »fælde«, idet den nøjes med mindre end reel inklusion af forskellighed og måske endda modarbejder accepten af lighed i forskellighed.<sup>3</sup> Dette ligger ironisk nok ikke så langt fra mine forskningsdeltagernes hverdagstolkninger.

Wiedlack (2018) udvider dette argument til vestlige bekymringer om homofobi og homoseksuelle som »ofre« i åbent homofobiske stater som Rusland. Hun argumenterer for, at homoseksuelle repræsenteres som queer-martyrer i uopretteligt tilbagestående samfund, som er handlingslammede og kræver vestlig indgriben. Ved at indlejre »homotolerance i ideen om den vestlige overlegenhed« genoplives en diskurs om Østen som periferi og eksempel på en mislykket modernitet. Desuden marginaliseres LGBTQ-liv og -identiteter, der ikke passer ind i den vestlige homonormativitets form – den »globale bøsse« (repræsentationer af bøsser og lesbiske, der er læselige for deres LGBTQ-personer samt cis kønnede heteroseksuelle i Vesten).

Sammenfattende kan man sige, at overskriftsstatistikker om forbedring af »tolerancen« i Vesten skjuler en lang række uafsluttede opgaver, både med hensyn til fortsat udbredt homofobi og faktiske fremskridt med hensyn til integrationsdagsordenen. Hvis vi vender tilbage til den russiske meningsmålingskontekst, kan vi konstatere en lignende usikkerhed, som underminerer idéen om, at meningsmålinger skal måle konsekvente, klare eller endog meningsfulde »værdier«, idet en Levada-undersøgelse viser et fald i antallet af personer, der svarer »ja« til spørgsmålet: »Betrakter du Rusland som et europæisk land?« (fra 52 % i 2008 til 29 % i 2021). Den berømte sovjetiske sexolog Kon (2007) foreslog, at homofobi er korreleret med holdninger til demokrati i Rusland. Efter hans mening lægges skylden for alle ulykker og modsætninger i et samfund i overgang fra ideologisk og politisk kontrol på homoseksuelle.

Jeg vil dog gå videre og foreslå homofobi og anti-europæiske følelser – som kommer til udtryk i meningsmålinger – som lignende flydende tegn på loyalitet over for regimet.<sup>4</sup> Sådanne meningsmålinger fremkalder spørgsmålet om, hvad det egentlig er, der spørges om her. Er Europa en kulturel idé, eller repræsenterer det fortolkninger af faldende levestandarder, en passende social stat? Betyder resultaterne, at russerne ikke føler sig som europæere, fordi de udelukker sig selv på grundlag af den russiske elites promovering af den russiske anderledeshed? Eller fordi de tværtimod

<sup>3</sup> Walters argumenterer for eksempel for, at »tolerance« er et særligt projekt, der integrerer LGBTQ-liv som »ligesom« heteroseksuelle, og derved undgår hun, at disse gruppers mentale, sundhedsmæssige, juridiske eller politiske behov ikke nødvendigvis er de samme.

<sup>4</sup> Homofobi som offentlig mening vil være forskellig fra homofobiske handlinger eller udtryk i privat tale. Meningsmålinger som loyalitetstest er en langvarig sociologisk fortolkning af kritikere som Judin (2019).

erkender, at deres stat ikke består testen for et demokratisk og pluralistisk civilt og politisk samfund, som de forbinder med Europa og EU? Rusland som repræsentant for »ikke-EU's« Europa kunne faktisk være en interessant sondring baseret på følelser af socioøkonomisk usikkerhed, især for yngre mennesker, snarere end som en vurdering af Ruslands særpræg. Nogle af disse potentielle betydninger er tilgængelige via snakken om »tolerance« i det følgende materiale.

## Fire kvinder og to samtaler

Vi begynder med Lena, som er midt i tresserne. Hun er født i en bondefamilie og har ingen videregående uddannelse, men hun fik arbejde på en fabrik i en by i regionen, giftede sig der, opgav sit arbejde, men fik ingen børn. Hendes mand døde, da han var i fyrrerne. Hun har en høj grad af økonomisk sikkerhed, da hun har arvet en ejendom i byen, som giver hende en lejeindtægt. Som hun forklarer, mangler hun dog selskab og mulighed for at tage sig af andre. Derfor har hun siden sit halvtredsende år gjort en anden »karriere« som barnepige for familier fra den øvre middelklasse, som får kendskab til hende gennem mundtlige anbefalinger.

Tanja er derimod en indfødt moskovit, som bor halvdelen af året på sin landsbyejendom i Kaluga-regionen et stykke væk fra Moskva. Hun har en ufuldstændig videregående uddannelse og arbejdede som tekniker i industrien før 1990'erne, hvor mange kvinder mistede deres job. Siden da har hun haft en række usikre ansættelser samt været selvstændig, hvilket er typisk for kvinder, der var over 40 år i 1991 (og derfor var mere tilbøjelige til at opleve forflytning). Hun er nu midt i halvfjerdsene og er pensioneret. Hun og Lena er venner helt tilbage fra 1980'erne.

For det tredje vil jeg præsentere Galja, som er midt i trediverne, har en videregående uddannelse og to børn. Hun bor i den lokale by og arbejder i en afdeling af det statslige bureaukrati, der beskæftiger sig med lokal socialpolitik – af etiske hensyn vil jeg ikke fortælle, hvilken type »institution« det drejer sig om. Hun har en noget professionaliseret profil – en *spetsial'nost* – som er typisk for hierarkiet i sådanne institutioner. For det fjerde præsenterer jeg som kontrast til den mere veluddannede og velinformerede Galja hendes søster Katja – også midt i trediverne, men husmor, der bor i den regionale hovedstad Kaluga og kun har en gymnasial uddannelse og en anden række erhvervs erfaringer inden for butiksarbejde, handel og frisørarbejde.

Jeg har talt med disse kvinder over en række møder, og de har alle deltaget i forskningen gennem lang tid. Nogle af samtalerne var dedikeret til emnet seksualitet og køn, og andre var af mere generel karakter, men berørte de relevante temaer. Nogle materialer fra andre møder og sammenhænge er indarbejdet her, hvor det blev anset for hensigtsmæssigt – for eksempel hvor de andre respondents værdier og idéer er tilstrækkeligt ens, og deres baggrunde er i overensstemmelse med hinanden. Disse etnografiske observationer og materialer er hentet fra et longitudinalt projekt, der siden 2009 har fulgt enkeltpersoner og udvidede sociale netværk mellem

Moskva og Kaluga-regionen. De etnografiske møder finder alle sted i to mindre byer i Kaluga-regionen.

## Lena og Tanja – to by-pensionister med forskellige homosociale erfaringer

Lena sidder behageligt i sin ældre veninde Tanjas lille træhus. Efter te og *bubliki* er hun endda ivrig efter at komme ind på emnet. Solen er ved at gå ned, og den tryk-kende sommervarme er ved at aftage, selv om vi i det hyggelige og mørke interiør med de små udskårne trævinduer og tykke trævægge er beskyttet mod det værste af det.

Jeg kan ikke rigtig lide dem – de bøsser og lesbiske (*ne otjen' khorosjo otnosjus*). Jeg var en køn pige, da jeg kom til byen, og jeg blev udvalgt på arbejderhjemmet af en pige ved navn Sveta, som plejede at komme på besøg. Hun var syv eller otte år ældre end mig, og hun var så opmærksom, og vi tilbragte al den tid sammen, indtil vores liv var, som om de var på samme side – jeg tænkte altid hvad ville Sveta gøre, hvad tænker hun på, som jeg virkelig var knyttet til hende (*privjazana*). Og det var først senere, måske et par måneder efter, at jeg fik at vide af en anden pige på fabrikken, at denne Sveta kom til vandrerrhjemmet, fordi hun var en af *de* piger og havde en kvinde – en ældre kvinde på vandrerrhjemmet. Den kvinde begyndte at blive meget jaloux og fik mig smidt ud. Og da det så gik op for mig – det er så ulækkert (*protivno*) for mig, og jeg kunne ikke, jeg kunne bare ikke. Jeg var nødt til at komme væk fra hende – fra hende (*ja ot neje, ja ot neje*). Og siden da har jeg haft den her modvilje mod den slags ting (*neprijazn*).

Lena går næsten straks over til, hvad hun opfattede som et tvangs- eller kontrol-element i forholdet. Hun kæder det uopfordret sammen med en generalisering af homoseksuelle forældre, der adopterer børn og »tvinger deres overbevisninger over på barnet. Du prøver at fortælle mig, at det ikke er sådan derovre, men jeg kan se, at europæiske børn er anderledes«. Hun taler om sin erfaring som barnepige for udlændinge og velhavende russere i Moskva med en skarpsindighed, der er Marcel Mauss værdig – »de kopierer forældrene – deres bevægelser er mindre begrænsede end almindelige russeres. Jeg siger ikke, om det er godt eller skidt. Men i Rusland handler barndommen først og fremmest om ”opdragelse” (*vospitanie*). Har vi nogensinde været europæere? Det tror jeg ikke – ikke med vores historie«. Lena holder en pause og ser lidt forbavset ud over sine egne ord – som om de også er for »vovede«, sådan som hun nogle gange beskriver europæiske børn. Senere fortæller hun om, hvordan Rusland også er ved at ændre sig, og ikke til det bedre. Børnene har ikke længere den klarhed i modellerne for fremtidig adfærd, »som ville gøre dem godt i disse vanskelige tider. Jeg havde ikke tænkt over, hvorfor jeg har det sådan indtil nu, men nu hvor du har givet mig anledning til det, kommer det tilbage«. Lena, der er noget oprevet, fortæller, hvordan et møde med »den pige« involverede tvang, og hvordan hun »næsten ikke kunne slippe væk«. I bund og grund beskriver hun et seksuelt overgreb. Hendes veninde Tanja, som typisk fornemmer behovet for at gribe ind, flytter behændigt samtalen over på sin egen oplevelse. Det var i 30-40-årsalderen i

midten af 1980'erne, da hun arbejdede som tekniker i en stor industrivirksomhed i Moskva. Tanja:

Vi arbejdede i det samme laboratorium. Hun var barnebarn af en præst, som var blevet undertrykt. Og hun havde denne empati og følte stærkt med i min [vanskelige livssituation]. Hun førte mig ud af denne tilstand. (...) Senere gav hun mig sine digte at læse, og det viste sig, at hun også havde disse bipolære tendenser (*bipoljarnyje stremlenije*). Og hvad så? Hun havde en [pige]veninde, som havde viklet hende ind i et forhold, som i øvrigt var blevet gift med succes – det er ikke usædvanligt, ved du.

Lena har fået vejret igen og indskyder: »Men hun pressede dig ikke ind i et hjørne med sit plageri«. Tanja: »Nej, nej, nej, men jeg er hende så taknemmelig for den hjælp, hun gav mig. Jeg ringer til hende af og til nu og da. Og uanset hendes tendenser (*sklonnosti*) gør det intet ved hendes positive kvaliteter (*dostojnstva*) ... Jeg betragter det hele som afgjort på genetisk plan – hvis det kommer igennem, kommer det igennem (*projavitsja*).« Lena: »Alligevel er jeg ikke enig – det er forældrene, der har indflydelse«.

Jeg præsenterer disse anekdoter ikke som undtagelsen fra de mange samtaler, jeg har haft om dette emne, men som reglen. Næsten alle de kvindelige samtalepartnere i alle aldre og med alle baggrunde havde en homosocial historie med undertoner af stærkere tilknytning. De fleste havde kun et lille eller intet seksuelt indhold, men blev af kvinderne unægtelig fortolket som indeholdende potentiale for mere. De fleste af kvinderne svarede også på samme måde som Tanja: »Det var et afslag, men jeg omdirigerede det til venligsindede spor«.

## **Katja og Galja – den specialiserede bureaukrat og husmoren fra baglandet**

Endnu en dag uden luft, men denne gang i den lokale by, hvor jeg sidder i Galjas køkken. Galja er stresset af at vikariere for sin chef, som har været på sygeorlov og derefter på barselsorlov i flere måneder. Hendes søster Katja slutter sig til os. Katja taler forudsigeligt nok om, at homoseksualitet er udtryk for et underskud i opdragelsen, et resultat af dårlig indflydelse, manglende beskyttelse af børn mod ydre farer og lignende. Dette er standardindholdet i mine samtaler med mange mænd, som er beskrevet i detaljer andetsteds (Morris & Garibyan, 2021). Katja er også typisk for samtalepartnere, der baserer deres mening på manglende personlige erfaringer, og hvis tale afspejler forskellige troer fra mediernes »ideologi« om »gayropa«. Galja derimod har på grund af sit arbejde ofte anledning til at reflektere mere. Hun møder mindreårige, hvis forældre er bekymrede over deres »afvigende seksuelle adfærd«, og hendes specialiserede sociale arbejde fører hende også til grupper af voksne, som ikke identificerer sig som homoseksuelle, men som lever i et intimt forhold mellem personer af samme køn. Selv om der er en del medikaliseret ordforråd, som man kan relatere til en traditionel opfattelse af homoseksualitet som udtryk for psykologisk eller fysiologisk patologi, er hendes refleksioner som følger:

Der bliver ikke gjort noget blandt de voksne – disse grupper gør, hvad de har lyst til, og de bliver overladt til sig selv. Jeg vil fortælle en typisk historie om en 16-årig pige for dig. Kan du huske, at der var noget af en moralsk panik omkring Emos for 10 år siden? Og her i byen advarede avisen folk om det. Ja, altså med nogle års mellemrum genopfinder disse subkulturer sig selv. Vi fik denne charmerende muselignende pige henvist til os på grund af en konflikt mellem faderen og moderen. Moderen var voldelig, og det blev anmeldt, og jeg havde en række formelle møder med hele familien, herunder bedsteforældrene – som pigen boede hos et stykke tid. Pigen var begyndt at klæde sig som en dreng, havde klippet alt sit hår af, var online i de her fora, hvor man diskuterede nordiske krigere – hun ville gerne blive kriger og barberede derfor siderne af sit hoved og havde en knold op toppen af hovedet. Hun havde disse tunge læderstøvler på, og det var det værste, ifølge moderen. Tingene spidsede til, da hun begyndte at tale om at få hormonbehandling for at blive en dreng, så hun kunne stikke af og gå ind i flåden. Så kunne hun komme til Norge eller noget i den retning. Helt normale teenagefantasier – måder at opdage ting om sig selv på. Der var næppe andet end en slags uskyldigt ikke-seksuelt rollespil i det. Jeg – og andre – gennemgik alt dette, men selvfølgelig var hele familien mest bekymret for, at det hele skyldtes ondsindet påvirkning – offline og online.

Desværre stak pigen én gang af til Kaluga – noget senere. Men kun for en dag. Hun havde faktisk været på et forum, hvor der blev diskuteret transseksuelle spørgsmål, og et homoseksuelt par i byen havde taget hende til sig. Min rolle var at forblive professionel i min omgang med forældrene og forsøge så vidt muligt at blive på grænsen mellem indgriben og rådgivning. Det vigtigste råd var at behandle barnet som en teenager og ikke som en lille pige. Det var usandsynligt, at det ville give det ønskede resultat at låse hende inde og slå hende. Vi drøftede også de potentielle problemer, set fra et medicinsk, socialt og psykologisk perspektiv med den mindreårige, i forbindelse med hendes interesse for hormonbehandling for *gender dysmorphia* (kønslig identitetsforvirring). Hovedpunktet var at forklare konsekvenserne af sidstnævnte i vores land i henhold til de love, vi har i øjeblikket [det sidste sagt med en træt følelse af ironi].

Galjas søster lytter. Hun har hørt denne historie før. Hun indskyder:

Jeg tror, det er hendes privatliv, når hun er myndig – det er deres privatliv [med henvisning til det homoseksuelle par], og det er fair nok. Det, jeg ikke kan forstå, er dette ord »tolerance« (*tolerantnost*). Hvorfor skal man tolerere? Det indebærer, at man pålægger resten af os – »flertallet« – noget uønsket. I deres eget private rum kan de gøre, hvad de vil, men ingen bøsseparader – det er at tvinge ned i halsen på os. For hvad? To procent af befolkningen? Det burde vi ikke være nødt til at tolerere. Jeg tolererer ikke smerte – jeg tager et smertestillende middel.

Galjas mor har også lyttet til hele samtalen. Hun er en kvinde, der hele sin karriere har arbejdet i ledende stillinger på den lokale fabrik. Først nu er hun pensioneret og stadig matriark i denne store udvidede familie – en bedstemor til to børn i førskolealderen. Hun har sin egen historie:

Ser du, for mange år siden ville de i Kaluga have en bøsseparade. Det skete faktisk ikke i sidste ende, men der var en religiøs protest på Kirov Avenue om det. Jeg kom fra grøntsagsgrossistmarkedet, og jeg ser alle disse plakater. Og disse nonner – du ved, at vi har det berømte nonnekloster i nærheden af her – som fede og tynde ravne, med skæve øjne og hovedtørklæder. De råber noget om Gud og Jesus, og jeg var i et drilsk humør, så jeg lod, som om jeg var lidt dum, og går hen til politimanden, der står ved

siden af dem, og spørger ham, hvad der er i vejen. Han fortalte mig det, og det gav mig en chance for at tale med nonnerne: »Hvorfor råber I sådan? Hvad forskel gør det, hvem de går i seng med! Protestér så meget I vil, men ingen vil gå i seng med jer! Er det det, det drejer sig om? Gå hjem og køb jer et lys!«

Så grinede bedstemoren, som vi alle gjorde, og fortsatte:

»En nonne finder altid et lys«, plejede vi at sige. Det har altid eksisteret i miljøer med kun ét køn. Jeg tænkte på den [protest], da de vedtog loven om at krænke de troendes følelser i 2013. Hvad med at krænke ikke-troendes følelser? Vi bør vel dømme andre på grundlag af deres handlinger og ikke på, hvordan de får os til at føle os? Jeg bryder mig heller ikke om ordet »tolerance« – hvad er der galt med »broderskab mellem folk (*drusjba narodov*) og fred. Det har altid været nok for mig«.

Lidt senere bragte en meget mere »verdslig« samtalepartner – en salgsdirektør i en malingdistributør i Moskva i slutningen af halvtredserne med en ufuldstændig vidergående uddannelse – spontant ordet »tolerance« på banen – provokeret af en aktuel historie om Europa, der, som jeg nævnte ovenfor, forekommer så hyppigt i medierne. Som overgang til min korte afsluttende diskussion tilbyder jeg en yderligere, ordret refleksion fra ham og hans kone om »tolerance«, som minder om både Galjas tidligere *pointe* og Walters' (2014) videnskabelige holdning. Den illustrerer, at almindelige mennesker tager elitens budskaber om tolerance til sig, men at en vigtig fortolkning ikke blot handler om europæisk »dekadence«, men snarere om »uoprigtighed«.

Manden: »"Tolerance" (*terpimost*) er virkelig et medicinsk udtryk – det er ikke medfølelse, sympati, det er ikke et tegn på respekt for den slags ting – det er, når man ikke accepterer noget, men finder sig i det. Konen: »Det er, som om du lader som om – det er en falsk tone, det er ikke ægte«. Ægtemand: »*Terpimost*, det er, når jeg lader som om jeg er enig, men det er jeg faktisk ikke«.

## Diskussion

Jeg har kun nævnt anvendelsen af »Europa« som begreb en lille smule, men det fylder meget i folks tale, og det er vanskeligt at adskille det fra daglig tale om det, som mange betragter som uoprigtig »tolerance« over for livsstile, som de mener er ringere end »traditionelle« heteronormative familiemodeller. På samme måde mener de, at queer-synlighed – manglen på »beskedenhed« i de krav, der stilles – såsom »Pride« er et aspekt af den euro-amerikanske kultur, som fremmedgør russiske værdier. Pride-marcher som begivenheder, der fejrer homoseksualitet og gør krav på offentligt rum og anerkendelse, er et meget misforstået begreb, og ikke kun i Rusland. Rusland fremstår dermed som en forsvarer af traditionelle værdier som en kompensationsmekanisme. Som jeg diskuterer andetsteds (Morris & Garibyan, 2021), har synligheden af kulturelle iværksættere, fra politikere og gejstlige i Rusland, og deres konsekvente propaganda for moralsk panik i forbindelse med seksualitetsspørgsmål – især med hensyn til »korruption« af mindreårige – reelle virkninger. Men spørgsmålet er, om de er mere end overfladiske?

Det er slående, at i det øjeblik russerne gentager og omfortolker den konservatisme, der er blevet udbredt oppefra, afslører de en opfattelse, der er indbegrebet af europæiske forestillinger om det fredelige individ, der opstår som følge af moderniteten. Trods al snak om den slaviske værdi af fællesskab og kommunitarianisme – *sobornost* – tegner der sig et meget europæisk billede af privatlivets ukrænkelighed. Igen en meget ny og meget europæisk konstruktion af individets plads i samfundet. Som det fremgår af det sidste citat, antyder de desuden, om end utilsigtet, famlen efter det vedvarende hykleri i mange »tolerante« samfund. Som min korte genealogi over undersøgte holdninger i lande uden for Østen viser, er »tolerance« yderst betinget og nok netop det, som mine russiske samtalepartnere beskriver: et skjul for de homofobiske holdninger, der stadig er fremherskende i den almindelige befolkning.

I denne artikel har jeg primært fokuseret på den modvillige anerkendelse af »privatliv« blandt kvinder, der taler om forhold mellem kvinder. Populister både i Rusland og i Europa hævder, at den euro-amerikanske kultur er kørt af sporet, er blevet dekadent og eftergivende og dermed underminerer sin egen jødisk-kristne arv og moral, mens lande som Rusland har bevaret deres åndelige identitet. Almindelige mennesker synes imidlertid mere bekymrede over et generelt tab af vejledende principper eller i det mindste af rollemodeller, der formidler dem på passende vis. »Vospitanie« – moralsk opdragelse – var en vigtig del af diskussionen (se også Krupets et al., 2017). Den er altid til stede som forklaring og fortolkning af, hvordan bøsser »skabes« og ikke »fødes«. Ikke desto mindre er der masser af mennesker, der tror på den grundlæggende mangfoldighed i den menneskelige natur – og det er et stærkt tegn på det konservative iværksætteris overfladiskhed.

For endnu en gang at vende tilbage til »målbare« holdninger supplerer den lille, men internt valide, stikprøve blandt mine langvarige samtalepartnere beviserne fra større stikprøver, der viser, at intolerancen over for forskellige identiteter, seksuelle eller andet, er faldende i Rusland, ligesom paternalistiske holdninger og tilliden til autoritarisme falder (ikke så meget autoritet, hvilket er noget andet). Det er svært at benægte, at jo mere forsvaret af det private individ og dets personlige valg styrkes, desto lettere bliver det at beskytte individets og gruppers rettigheder – herunder offergruppers rettigheder – fra staten. I Lenas historie opstod hendes homofobi som følge af et ulige magtforhold og oplevelsen af tvang. Det er også værd at understrege, at flertallet af russiske kvinder oplever heteroseksuelle tvangsforhold i institutionelle sammenhænge. Ved pervers overførsel projiceres denne russiske kvinders hverdagserfaring over på en passende »uren« gruppe – »seksuelle minoriteter«.

Samtidig bør det erkendes, at en sådan tale fortsat implicit placerer queer-liv i kategorien »forurening og afvigelse«. Alle former for seksuel adfærd uden for familien mangler et ikke-stigmatiserende offentligt sprog i Rusland, og det er ikke overraskende, at dette også resulterer i en forarmet form for privat diskursivitet. I bedste fald er det muligt at tolerere adfærd (såsom sexarbejde, udenomsægteskabelig sex

og homoseksualitet), hvis den offentligt udskammede adfærd trækker sig tilbage til privatsfæren. At en historie om et overgreb på en uskyldig person af samme køn fremhæves, indikerer en folkeliggørelse (*vernacularization*) af den moralske fortælling om LGBT-personer som en skjult fare eller i bedste fald som en ulæselig »anden«. Er dette meget forskelligt fra de mindre synlige diskurser om homofobi, der stadig eksisterer i vestlige samfund? En gentagen undertekst er en bekymring for, at stærke identitetskrav indebærer risici for den moralske orden – at selve kravet om status som »minoritet« kan føre til undtagelser fra den ordenslogik, der udspringer af ensartethed, som skaber lighed.

Selvom udviklingen af en mere accepterende holdning til ikke-heteronormativ privatiseret adfærd bemærkes, er det svært at være uenig med Kondakov i, at elite-diskursen om homoseksualitet – »et subjekt uden en specifik krop« – reproduceres i den folkelige tale (Kondakov, 2013, s. 423). Desuden er den konservative drejning i politik også magtfuld i forhold til at foregribe mange diskussioner om sådanne emner i hverdagen. Interviewet og samtalerne skal derfor sættes ind i en kontekst som exceptionelle og i hvert fald ikke typiske. På samme måde fortsætter den folkelige tale, der kæmper for at benævne eller beskrive møder mellem personer af samme køn i et sprog med differentieret seksuel identitet, med at afspejle – ikke tolerance eller implicit godkendelse af ikke-normative seksualiteter – men snarere arven fra et historisk fravær af »homoseksualitet som en særskilt og synlig kategori« (Baer, 2000, s. 611). Endvidere gentager mit materiale de tilbagevendende problemer i vestlig queer-teori og seksuel identitetspolitik, når de anvendes i sammenhænge med historisk set ingen eller begrænset borgerlig anerkendelse af andre seksuelle identiteter. Vi risikerer at gå i den fælde, at vi enten romantiserer manglen på identitetsmodeller og foreslår en utopisk flydende status (hvilket minder om Essigs kritik) eller stigmatiserer et samfund for dets manglende evne til at genskabe socialt konstruerede og i sidste ende homogeniserende seksuelle identiteter, som vi kender: for eksempel den »globale bøsse« (se Chang, 2014; Oswin, 2006).

Endelig bør vi være forsigtige med at fremhæve Rusland som en slags særtilfælde. Ligesom med emnet homofobi er det at karakterisere den næsten universelle oplevelse af seksuel chikane som et særligt russisk problem blot endnu en orientalerende diskurs om et oplyst Vesten og et passivt, tilbagestående Østen (Wiedlack, 2018). Mens mange russere direkte afviser »tolerance«, bør vi igen lægge mærke til Walters' argument om, at tolerance ikke er synonymt med ægte inklusion af forskellighed. Passer det russiske argument mod tolerance på en måde med Walters'? Det er muligt, at hvor mange er maksimalister, opdager andre »tolerancens« utilstrækkelighed eller usammenhængende karakter og ser deres homofobiske holdninger som i det mindste konsekvente. Erfaringerne med den meget sene udbredelse af #MeToo til nogle angiveligt progressive samfund bør også give os stof til eftertanke. Som i alle samfund i »det globale nord« går overfladisk »tolerance« og »intolerance« over for ikke-normativ seksualitet hånd i hånd, selv i den samme persons tale og holdninger.

## Referencer

- Alexander, R. (2021). *Regulating homosexuality in Soviet Russia, 1956–91: A different history*. Manchester University Press.
- Baer, B. J. (2000). Queer in Russia: A story of sex, self, and the other, and: Perevernutyi mir, and: Cracks in the iron closet: Travels in gay and lesbian Russia (review). *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1(3), 611–619.
- Brock, M. & Edenborg E. (2020). »You cannot oppress those who do not exist«: Gay persecution in Chechnya and the politics of in/visibility. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 26(4), 673–700.
- Cavanagh, S. L. (2008). Sex in the lesbian teacher's closet: The hybrid proliferation of queers in school. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 29(3), 387–399.
- Chang, S. (2014). The postcolonial problem for global gay rights. *Boston University International Law Journal*, 32(2), 309–354.
- Clech, A. (2018). Between the labor camp and the clinic: Tema or the shared forms of late Soviet homosexual subjectivities. *Slavic Review*, 77(1), 26–27.
- Clements, B. & Field, C. D. (2014). Public opinion toward homosexuality and gay rights in Great Britain. *Public Opinion Quarterly*, 78(2), 523–547.
- Essig, L. (1999). *Queer in Russia: A story of sex, self and the other*. Duke University Press.
- Edenborg, E. (2019). Russia's spectacle of »traditional values«: Rethinking the politics of visibility. *International Feminist Journal of Politics*, 22(1), 106–126.
- European Commission. (2019). Eurobarometer on the social acceptance of LGBTIQ people in the EU – 2019. [https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/lesbian-gay-bi-trans-and-intersex-equality/eurobarometer-social-acceptance-lgbtiq-people-eu-2019\\_en](https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/lesbian-gay-bi-trans-and-intersex-equality/eurobarometer-social-acceptance-lgbtiq-people-eu-2019_en)
- Fabrykant, M. & Magun, V. (2014, 6–19 oktober). Semjentye tsennosti rossijan i jevropejtsjev. *Demoskop Weekly*. <http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0613/tema05.php>
- Fabrykant, M. & Magun, V. (2018). Normativnyje vzglyady na sem'ju i gender: russkojazytnyje sjiteli Latvii i Estonii v sravnitel'noj perspektive (po materialam oprosov 2008 goda), *Demografitsjeskoje obozrenije*, 5(3), 81–102.
- Guilmette, L. (2020). Queer orientations. I G. Weiss, A. V. Murphy & G. Salamon (red.), *Fifty concepts for a critical phenomenology* (s. 275–282). Northwestern University Press.
- Healey D. (2001). *Homosexual desire in revolutionary Russia: The regulation of sexual and gender dissent*. Chicago University Press.
- Healey D. (2017). *Russian homophobia from Stalin to Sochi*. Bloomsbury Academic.
- Healey, D. & Stella, F. (2021). Sexual and gender dissent in the USSR and post-Soviet space. *Cahiers du monde russe*, 62(2–3), 225–250.
- Höjdestrand, T. (2020). Fatherland, faith, and family values: Anti-liberalism and the desire for difference among Russian grassroots conservatives. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 102(3), 273–288.
- Humphreys, M. & Watson T. (2009). Ethnographic practices: From »writing-up ethnographic research« to »writing ethnography«. I S. Ybema, D. Yanow, H. Wels & F. Kamsteeg (red.), *Organizational ethnography studying the complexities of everyday life* (s. 40–55). Sage.
- Judin, G. (2019, 19. april). Desjat tezisov o ljubvi k Stalinu. [echo.msk.ru](https://echo.msk.ru/blog/grishayudin/2410897-echo/). <https://echo.msk.ru/blog/grishayudin/2410897-echo/>
- Kon, I. (2000). Sexual culture and politics in contemporary Russia. <http://www.pseudology.org/kon/English/Sexual%20counter-revolution%20in%20Russia.htm>
- Kon, I. (2007). Gomofobija kak lakmusovaja bumazjka rossijskoj demokratii. *Vestnik obsjtjestvennogo mnenija*, 4(90), 59–69.
- Kondakov, A. (2013). Resisting the silence: The use of tolerance and equality arguments by gay and lesbian activist groups in Russia. *Canadian Journal of Law and Society / Revue Canadienne Droit Et Société*, 28(3), 403–424. <https://doi.org/10.1017/cls.2013.3>
- Kondakov, A. (red.). (2014). *Na perepute: Metodologija, teorija i praktika LGBT i kvir-issledovanii. Sbornik stat'ej*. Tsentr Nezavisimykh Sotsiologitjeskikh Issledovanii.
- Kondakov, A. (2017). *Prestuplenija na pochve nenavisti protiv LGBT v Rossii*. The Centre For Independent Social Research.
- Krupets, Y., Morris, J., Nartova, N., Omelchenko, E. & Sabirova, G. (2017). Imagining young adults' citizenship in Russia: From fatalism to affective ideas of belonging. *Journal of Youth Studies*, 20(2), 252–267.

- LeCompte, M. D. & Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52(1), 31–60.
- Lee, C. (2021). Inclusive relationships, sex and health education: Why the moral panic? *Management in Education*. <https://doi.org/10.1177/08920206211016453>
- Levada-Tsentr. (2013). Novyj opros ob lgbt. <https://www.levada.ru/2013/07/03/novyy-opros-ob-lgbt/>
- Levada-Tsentr. (2019). Otnoshenije k LGBT-ljudjam. <https://www.levada.ru/2019/05/23/otnoshenie-k-lgbt-lyudyam/>
- Levinson, A. (2021, 13. oktober). Seks v bol'nom obsjtjestve. *Novaja gazeta*. <https://novayagazeta.ru/articles/2021/10/11/seks-v-bolnom-obshchestve-18>
- Morris, J. (2016). *Everyday postsocialism: Working-class communities in the Russian margins*. Palgrave.
- Morris, J. & Garibyan, M. (2021). Russian cultural conservatism critiqued: Translating the tropes of »gayropa« and »juvenile justice« in everyday life. *Europe-Asia Studies*, 73(8), 1487–1507.
- Oswin, N. (2006). Decentering queer globalization: Diffusion and the »global gay«. *Environment and Planning D: Society and Space*, 24(5), 777–790.
- Panorama (2021). »Vkusvill« zapretit posetjat svoj magaziny gruppam lyudej odnogo pola. <https://panorama.pub/news/vkusvill-zapretit-poseshhat-svoi-magaziny-gruppam-lyudej-odnogo-pola>
- Poushter, J. & Kent, N. O. (2020). *The global divide on homosexuality persists but increasing acceptance in many countries over past two decades*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2020/06/25/global-divide-on-homosexuality-persists/>
- Riabov, O. & Riabova, T. (2014, 5. februar). The decline of Gayropa? How Russia intends to save the world. *Eurozine*. <https://www.eurozine.com/the-decline-of-gayropa/>
- Savevitj V. I. (2014). Otnoshenije k razvodam, vnebratnym otnoshenijam, gomoseksualizmu, abortam, kontratseptsii v 40 stranakh mira. *Demoskop Weekly*, 595–596. <http://demoscope.ru/weekly/2014/0595/reprod01.php> accessed 8 June 2019
- Stella, F. (2015). *Lesbian lives in Soviet and post-Soviet Russia: Post/socialism and gendered sexualities*. Palgrave Macmillan.
- The Russian Reader. (2021, 4. juli). Recipes for domestic bliss. <https://therussianreader.com/2021/07/05/vkusvill/>
- Tuller, D. (1996). *Cracks in the iron closet: Travels in gay & lesbian Russia*. Faber & Faber.
- Ukhova, D. (2018, 15. januar). »Traditional values« for the 99%? The new gender ideology in Russia. *LSE Politics Blog*. <https://blogs.lse.ac.uk/gender/2018/01/15/traditional-values-for-the-99-the-new-gender-ideology-in-russia/>
- Vtsiom Novosti. (2018). Teorija zagovora protiv Rossii. <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/teoriya-zagovora-protiv-rossii->
- Walters, S. D. (2014). *The tolerance trap. How God, genes, and good intentions are sabotaging gay equality*. New York University Press.
- Wiedlack, K. (2018). »Quantum leap« 2.0 or the Western gaze on Russian homophobia. *Adeptus*, 11.
- Wilkinson, C. (2014). Putting »traditional values« into practice: The rise and contestation of anti-homopropaganda laws in Russia. *Journal of Human Rights*, 13(3), 363–379. <https://doi.org/10.1080/14754835.2014.919218>
- YouGov. (2017, 17. februar). YouGov survey results: Thinking about people who are gay or lesbian, which comes closer to your view? [https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus\\_uploads/document/waaljvz3ed/InternalResults\\_170217\\_Homosexuality\\_W.pdf](https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/waaljvz3ed/InternalResults_170217_Homosexuality_W.pdf)
- Zdravomyslova, E. (2003). The Café Saigon tusovka: One segment of the informal-public sphere in late-soviet society. I R. Humphrey, R. Miller & E. Zdravomyslova (red.), *Biographical research in Eastern Europe: Altered lives and broken biographies* (s. 141–180). Ashgate.
- Zelenina, G. (2021). »Nesjtastnaja slutajnost« rosjdenija: lishnije identitjnosti, bestaktnije podrobnosti i distillirovannaja lichnost. *Cahiers du monde russe*, 62(2–3), 333–365.